

Aleksandra Sadziak¹, Dawid Matczak², Marta Wieczorek¹

¹ Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu; Wydział Wychowania Fizycznego i Sportu; Zakład Metodyki Szkolnej Kultury Fizycznej

² Akademia Kaliska im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego; Wydział Wychowania Fizycznego i Sportu

Postawy młodzieży wobec osób z niepełnosprawnością w zależności od ich środowiska szkolnego – badanie pilotażowe

Streszczenie

Cel badań: W artykule przedstawiono wyniki badań mające na celu określenie, w jaki sposób środowisko szkolne może oddziaływać na pozytywne postawy wobec osób z niepełnosprawnością wśród młodzieży uczęszczającej do szkoły na terenach wiejskich, szkoły miejskiej oraz szkoły z oddziałami integracyjnymi.

Materiał i metody badawcze: Proces badawczy oparto na sondażu diagnostycznym i kwestionariuszu. Zastosowanym narzędziem badawczym była Skala Postaw Wobec Osób Niepełnosprawnych (PWON) Sękowskiego.

W badaniu wzięło udział 200 respondentów w wieku 14 i 15 lat. Była to młodzież uczęszczająca do trzech wybranych szkół podstawowych: jedna ogólnodostępna szkoła wiejska, jedna ogólnodostępna szkoła miejska i jedna ogólnodostępna szkoła miejska z klasami integracyjnymi.

Wyniki: ANOVA wykazała istotny statystycznie efekt główny: $F(2,198) = 148,28$; $p = 0,00$; $\eta^2 = 0,59$, co wskazuje, że postawy wobec osób niepełnosprawnych zależą również od typu szkoły, do której uczęszczają badani. Wykazano istotne statystycznie różnice między wszystkimi porównywanymi grupami młodzieży, z czego respondenci uczęszczający do ogólnodostępnej szkoły miejskiej z klasami integracyjnymi wykazali się najbardziej pozytywnym nastawieniem do osób z niepełnosprawnością.

Wnioski: Przeciętny poziom pozytywnych postaw wobec osób z niepełnosprawnością wśród młodzieży różni się w zależności od typu szkoły, do której badani uczęszczają. Na podstawie analizy danych stwierdzono, że typ szkoły wśród badanej młodzieży jest zmienną istotnie różnicującą postawy wobec osób z niepełnosprawnością.

Słowa kluczowe:

niepełnosprawność, postawy, postawy wobec osób z niepełnosprawnością, edukacja, integracja

Wprowadzenie

Pojęcie „postawa” stanowi termin, którego problematyka jest coraz częściej podejmowana w literaturze fachowej, zarówno w psychologii, jak i socjologii¹. W najo-

¹ J. Wójcik, *Lekarz. Zawód czy powołanie? Postawy lekarzy wobec pracy zawodowej*, Katowice, Oficyna Wydawnicza, 2018, <https://www.researchgate.net/publication/324705855>, [dostęp: 07.04.2021]

gólniejszym jej rozumieniu przyjmuje się, że jest efektywnym sposobem szacowania otaczającego nas świata². Postawa przyjmowana jest wobec dowolnego przedmiotu, zdarzenia, idei czy też innej osoby i jest ona względnie stałą skłonnością do pozytywnego lub negatywnego ustosunkowania się człowieka wobec wymienionych obiektów. Wymieniane są najczęściej cztery źródła stanowiące uzasadnienie dla jej indywidualnego kształtowania: poprzez nabywanie przekonań na temat właściwości postawy, przeżycia emocjonalne związane z określonym przedmiotem postawy, własne zachowania skierowane na jej przedmiot oraz przyjmowanie postaw na wzór od innych ludzi³. Istnieje również szczególny pogląd, że postawa jest względnie stałą strukturą, ale jest jednocześnie nabywana, kształtowana oraz modyfikowana w wyniku procesu uczenia się⁴. Sugeruje to, że charakteryzuje się ona trwałością, ale może ulec też pewnym zmianom w określonych warunkach. Współcześni przedstawiciele nauk społecznych zauważają, że wielu swoich postaw nie jesteśmy w stanie sobie uświadomić, nie zdajemy sobie sprawy z tego, że je mamy. Są one natomiast istotne ze względu na fakt, że wpływają na nasze zachowanie oraz na to, jak konstruujemy rzeczywistość społeczną⁵. Postawy uznaje się za wartości, które mają moc ukierunkowania, wzmocnienia bądź redukcji określonych działań, zachowań jednostek i grup społecznych⁶, zatem wydaje się, że mają one duże znaczenie w kreowaniu stosunków interpersonalnych oraz zachowań prospołecznych.

W aktualnie dokonujących się przeobrażeniach społecznych oraz politycznych, interesujący poznawczo wydaje się problem kształtowania się postaw wobec osób z niepełnosprawnościami. Powszechnym twierdzeniem w literaturze jest, że szczególnie ważne jest kształtowanie pozytywnych postaw wobec osób z niepełnosprawnościami i powinno stanowić to warunek niezbędny w całokształcie działalności instytucji wychowawczych, a także opiniotwórczych. Jeśli cele te będą marginalizowane, grupa osób o specjalnych potrzebach zawsze będzie oddzielona barierami psychospołecznymi od ludzi zdrowych. W sytuacji braku przychylności środowiska nie jest możliwe włączenie osób z niepełnosprawnością do życia w społeczeństwie, a stanowi to jedno z głównych zadań procesu rewalidacji⁷. Postawy wobec osób z niepełnosprawnościami są jednak w większej mierze przypadków negatywne. Uznaje się, że warunkowane jest to między innymi stereotypami społecznymi, tradycyjnymi uprzedzeniami czy też brakiem wiedzy o potrzebach, możliwościach i trud-

² D. G. Myers, *Psychologia społeczna*, Poznań, Wydawnictwo Zysk i Spółka, 2003

³ J. Strelau, *Psychologia: podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, Gdańsk, Wydawnictwo Psychologiczne, 2000

⁴ Z. Bokszański, A. Kojder, *Encyklopedia socjologii*, t. III, Warszawa, Oficyna Naukowa, 1998

⁵ R. J. Gerring, P. G. Zimbardo, *Socjologia i psychologia społeczna. Zarys wykładu*, Pułtusk, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor, 2003

⁶ J. Wójcik, *Lekarz. Zawód czy powołanie? Postawy lekarzy wobec pracy zawodowej*, Katowice, Oficyna Wydawnicza, 2018, <https://www.researchgate.net/publication/324705855>, [dostęp: 07.04.2021]

⁷ K. Zajdel, *Postawy uczniów klas I-III wobec niepełnosprawności w klasach integracyjnych. Rozważania teoretyczne i praktyczne. Opieka i wychowanie – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Wydziału Humanistycznego KPSW” 2013, Nr 8, s. 41–62

nościach, z jakimi mierzą się osoby z niepełnosprawnością. Negatywne postawy nazywane są inaczej postawami odrzucenia i manifestują je takie zachowania, jak: obojętność, wrogość uczuciowa, niechęć, izolacja, a nawet odraza⁸. Przeciwną do omówionej jest postawa pozytywna. Wyraża się akceptacją osób z niepełnosprawnością i przejawia się przez życzliwość, szacunek, adekwatną ocenę, przyjazne zachowania oraz współdziałanie z interesującą dla autorów grupą osób⁹. W literaturze z pedagogiki specjalnej współcześnie badacze zaczynają dostrzegać nowe szanse na przeobrażenie się z negatywnego ustosunkowania względem osób z niepełnosprawnościami do bardziej pożądanego – pozytywnego. Szansa na zmianę ciągle powszechnego stanu rzeczy upatrywana jest w coraz bardziej popularnych działaniach integracyjnych. Upatruje się tutaj poszerzania wiedzy przez społeczeństwo na temat osób z niepełnosprawnościami, zwiększanie częstotliwości kontaktów z nimi oraz aktywizowanie środowiska samych osób z niepełnosprawnościami na rzecz podniesienia społecznych kompetencji omawianej grupy osób, tak, by mogły się one stać atrakcyjnymi i równymi partnerami w kontaktach społecznych¹⁰. Już w latach dwudziestych minionego stulecia badania¹¹ wykazały, że wspólne przebywanie w małych, integracyjnych grupach dzieci o zróżnicowanej kondycji fizycznej, psychicznej i umysłowej w różnorodnych sytuacjach, jest stymulujące dla każdej jednostki, która jest w tej grupie. Małe grupy ułatwiają bezpośredni kontakt dzieci między sobą, natomiast pedagogzy są w stanie również zaspokoić wszystkie potrzeby podopiecznych. W takiej atmosferze dzieci pełnosprawne mają okazję, by w naturalny sposób nauczyć się właściwego stosunku do niepełnosprawnych rówieśników. Wspólnie spędzane chwile, przepełnione zabawą, nauką, chwilami radosnymi i smutnymi, doprowadzić mogą do przeżycia wspólnoty, powstania wzajemnego zaufania i, w konsekwencji, pełnej wzajemnej akceptacji. Mechanizm ten opisuje również Sękowski¹², który zwraca uwagę, że postawy wobec osób z niepełnosprawnością kształtują się w określonym środowisku społecznym. Badania, których przedmiotem jest ów proces, zależne są od: cech osób z niepełnosprawnością, osobowości osób pełnosprawnych oraz warunków, w jakich zachodzi interakcja między osobami pełno-

⁸ A. E. Sękowski, *Psycho społeczne determinanty postaw wobec inwalidów*, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 1994

⁹ K. Zajdel, *Postawy uczniów klas I–III wobec niepełnosprawności w klasach integracyjnych. Rozważania teoretyczne i praktyczne. Opieka i wychowanie – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Wydziału Humanistycznego KPSW” 2013, Nr 8, s. 41–62

¹⁰ E. Domańska-Zysk, *Kształtowanie adekwatnych postaw wobec osób niepełnosprawnych*, [w:] *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. A. Rynio, Lublin, Wydawnictwo KUL, 2007, s. 922–931

¹¹ J. Bogucka, *Warunki tworzenia grup integracyjnych*, [w:] *Wychowanie i nauczanie integracyjne*, red. J. Bogucka, M. Kościelska, Warszawa, Centrum Medyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, 1994, s. 162–163

¹² A. E. Sękowski, *Tendencje integracyjne a postawy wobec osób niepełnosprawnych*, [w:] *Pedagogika specjalna w reformowanym ustroju edukacyjnym*, red. Z. Polak, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2001, s. 135–147

sprawnymi i z niepełnosprawnością. Jak zauważa Sękowski, system integracyjny kształcenia uczniów z niepełnosprawnością stwarza nowe, ale obiecujące warunki kształtowania się postaw, a nawet przyczynia się to do formowania postaw bardziej adekwatnych, gdyż są one wynikiem rzetelnej wiedzy i doświadczenia, a nie stereotypów i uprzedzeń. Badania Kuleszy¹³, które dotyczyły postrzegania osób z niepełnosprawnością oraz nastawienia uczniów pełnosprawnych wobec rówieśników z niepełnosprawnością, przeprowadzone zostały niekonwencjonalną metodą, mianowicie analizą dokumentów – rysunków uczniów szkół ogólnodostępnych oraz integracyjnych. Ujawniły, że niezależnie od typu placówki, większość uczniów prezentowała gotowość do nawiązania interakcji z osobą ze specjalnymi potrzebami. Uczniowie szkół ogólnodostępnych przedstawili natomiast na rysunkach bardziej radosny nastrój interakcji z niepełnosprawnym rówieśnikiem. Uczniowie szkół integracyjnych w porównaniu do wymienionej wcześniej grupy, mieli większą wiedzę o niepełnosprawności, ujawnili zdecydowanie bardziej zróżnicowane emocjonalnie tło interakcji z wyraźniejszym manifestowaniem przejawów empatii i prezentowali bardziej prospołeczne zachowania wobec rówieśników z niepełnosprawnością. Nie bez znaczenia zatem jest kontakt z osobami z niepełnosprawnością, który zapewniany jest przez edukację integracyjną. Nabywanie postaw w takim systemie może decydować o sile ich wpływu na określone zachowanie jednostki. Potwierdza to seria eksperymentów przeprowadzonych przez Fazio i Zanna¹⁴. Wyniki badań autorów wykazały, że wówczas, gdy źródłem przyjmowanych postaw są własne doświadczenia, jednocześnie wzrasta ich znaczenie i wartość w regulacji późniejszych zachowań. Co więcej, stanowią one źródło motywacji człowieka do aktywności, w konsekwencji są bardziej przemyślane, wyrażane z większą stanowczością, odporniejsze na ataki oraz wyraźniej uświadamiane. Badania przemawiają w dużej mierze za korzyściami, jakie niesie edukacja integracyjna zarówno dla osób z niepełnosprawnością, jak i rówieśników pełnosprawnych. Bełza i Prysak¹⁵ przedstawiają natomiast odmienne stanowisko, zauważając, że aktualne tendencje edukacyjne co prawda miały na celu dawać szansę normalizacji życia osób z niepełnosprawnościami, ale jednak w rzeczywistości są kolejnymi pozornymi działaniami, które najczęściej przynoszą odwrotny skutek. Również Gajdzica¹⁶ nie jest bezkrytyczny w kwestii działalności szkół integracyjnych. Twierdzi, że przeciwstawianie sobie dwóch grup pełnosprawnych i niepełnosprawnych prowadzi nawet do deprecjonowania pozycji ucznia z niepełno-

¹³ E. M. Kulesza, *Prospołeczne zachowania wobec rówieśników z niepełnosprawnością w rysunkach pełnosprawnych uczniów pierwszej klasy*, [w:] *Jest człowiek z niepełnosprawnością – pola refleksji*, red. A. Antoszewska, I. Myśliwczyk, Poznań, Silva Rerum, 2017, s. 125–144

¹⁴ D. G. Myers, *Psychologia społeczna*, Poznań, Wydawnictwo Zysk i Spółka, 2003

¹⁵ M. Bełza, D. Prysak, *Upokorzona codzienność osób niepełnosprawnych. Studia i eseje*, 2014; doi: 10.15290/parezja.2014.02.03, cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11320_2824, [dostęp: 07.04.2021]

¹⁶ Z. Gajdzica, *Sytuacje trudne w opinii nauczycieli klas integracyjnych*, Kraków, Oficyna Wydawnicza Impuls, 2011

sprawnością i sprzyja to marginalizacji. Sytuacje te nie są łatwe i związane są z elementami zbyt dużymi, jak: litość, współczucie czy poczucie wyższości i jednocześnie związane z elementami koniecznymi, jak: poczucie symetrycznych relacji i równości. Wydaje się zatem, że badania nie wskazują jednoznacznie stanowiska, które uznają szkoły integracyjne za miejsce kształtowania się tylko pozytywnych postaw wobec osób z niepełnosprawnością, na co wskazywały wcześniejsze doniesienia. Warto w tym miejscu, przedstawić zatem inne czynniki, które obok warunków szkolnych, zaliczanych do środowiskowych, również mających znaczenie w kształtowaniu się omawianych postaw. Należą do nich w dużej mierze, poza doświadczeniami i wcześniejszymi kontaktami z osobami z niepełnosprawnością, m.in. czynniki społeczno-demograficzne, jak wiek, płeć, narodowość, status materialny, poziom wykształcenia, miejsce zamieszkania¹⁷. Wymienione jako ostatnie miejsce zamieszkania jest również interesującym zagadnieniem jako czynnik środowiskowy, stanowiący też miejsce wychowania i edukacji dzieci i młodzieży. Sękowski¹⁸ w badaniach nad postawami wobec osób z niepełnosprawnością sprawdził, jakie znaczenie dla ich przychylności może mieć środowisko miejskie, a jakie wiejskie. Dowiódł, że miejsce zamieszkania jest czynnikiem warunkującym postawy wobec osób z niepełnosprawnością i przedstawił w swych wynikach, że to osoby mieszkające w środowisku miejskim charakteryzują się bardziej pozytywnym nastawieniem wobec osób z niepełnosprawnością niż osoby zamieszkujące środowisko wiejskie¹⁹. Autor jednak zauważa, że w miarę zachodzących przemian społeczno-kulturowych, różnice te ulegać mogą stopniowemu zacieraniu. Okazuje się, że społeczeństwa funkcjonujące w odmiennych warunkach kulturowych, ekonomicznych czy gospodarczych, co często narzuca miasto i wieś²⁰, w inny sposób mogą określać niepełnosprawność i inaczej na nią reagować²¹. Zjawisko to wydaje się być efektem różnic na poziomie paradygmatów kulturowych, które

¹⁷ R. Tervo, S. Azuma, G. Palmer et al., *Medical student's attitudes toward persons with disability: A comparative study*, „Archives of Physical Medicine and Rehabilitation” 2002; doi: 1053/apmr.2002.34620

¹⁸ A. E. Sękowski, *Tendencje integracyjne a postawy wobec osób niepełnosprawnych*, [w:] *Pedagogika specjalna w reformowanym ustroju edukacyjnym*, red. Z. Polak, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2001, s. 135–147

¹⁹ K. Górlach, *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2004

²⁰ W niniejszej pracy pojęcie „wieś” zamiennie używane z „obszarem wiejskim” definiowane jest w ujęciu koncepcji „community” – zatem rozumianej nie tylko jako określony obszar, zwykle o niskim zagęszczeniu ludności, na którym dominuje praca w rolnictwie, lecz także charakterystyczny typ więzi społecznej, krewniaczo-sąsiedzkiej oraz długotrwałość zamieszkania. Mieszkańcy wsi tworzą wspólnotę, w obrębie której mają wobec siebie wzajemne obowiązki, a w czasie potencjalnego kryzysu wzajemnie sobie pomagają; por. K. Górlach, *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2004

²¹ B. Pauda-Dolińska, *Postawy wobec osób z niepełnosprawnością: na podstawie opinii polskich i holenderskich studentów*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny, Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2012, Nr 4, s. 129–143

dyktują określony styl życia społeczeństw i ich jednostek²². Kultura w obszarze wyżej rozwiniętym, który częściej jest środowiskiem miejskim, uwydatnia heterogeniczność (pielegnowanie różnic), pluralizm (nadanie statusu równości różnym poglądom) i indywidualizm (preferencja jednostki jako autonomiczny ośrodek ludzkiej aktywności) w porównaniu do obszarów niżej rozwiniętych – wiejskich, gdzie dominuje homogeniczność (dążenie do ujednolicenia społeczeństwa), monizm (koncentracja na własnej grupie społecznej) i kolektywizm (wymaga podporządkowania celów jednostki interesowi grupy). Wydaje się zatem, że w miastach, które są bardziej rozwinięte, niepełnosprawność rozpatrywana jest jako kategoria różna – nie wartościowa jako niższa bądź wyższa od pełnosprawności, dlatego też osoby z niepełnosprawnością prawdopodobnie są szanowane i traktowane na równi z pozostałymi członkami tej grupy społecznej. Natomiast w kulturze niżej rozwiniętej – wiejskiej, niepełnosprawność częściej może być uznawana jako niezgodność z przyjmowanymi grupowo normami, dlatego występować mogą tutaj zjawiska dyskryminacji. Postawy pozytywne wobec osób z niepełnosprawnościami częściej deklarowane są przez grupy indywidualistyczne niż kolektywne, gdyż zachowania w tych pierwszych determinowane są głównie przez cele osobiste, ponadto niezależność i autonomia są wysoko cenionymi wartościami²³.

Przytoczone badania na temat postaw wobec osób z niepełnosprawnością dotyczą istniejącego stanu, wybranych uwarunkowań ich kształtowania się oraz możliwości modyfikowania – chociażby przez szkolnictwo integracyjne. Interesujący poznawczo jest czynnik środowiskowy, który prawdopodobnie nie jest bez znaczenia w procesie kształtowania się postaw, zwłaszcza u dzieci i młodzieży, co potwierdza Sękowski²⁴. Zdaniem badacza, w wymienionych grupach istnieją największe szanse na możliwości modyfikacji postaw wobec osób z niepełnosprawnością i ukierunkowanie ich na bardziej pozytywne. Dlatego też autorzy niniejszych badań szczególnie zainteresowali się postawami wobec osób z niepełnosprawnościami wśród młodzieży, uczęszczających do szkół miejskich, wiejskich oraz integracyjnych, by w wyniku samodzielnych badań dokonać próby rozstrzygnięcia, jak wybrane środowisko szkolne oddziałuje na przychyłność postaw wobec osób z niepełnosprawnością. By móc zweryfikować wywołany problem badawczy, sformułowano następujące pytania badawcze:

Jaka jest postawa młodzieży wobec osób z niepełnosprawnością ze względu na zmienną – rodzaj szkoły oraz zmienną – płeć?

²² M. Sieradzki, *Niepełnosprawni w społeczeństwie i kulturze. Wybrane zagadnienia z socjologii niepełnosprawności i rehabilitacji*, [w:] *Spółczeństwo wobec autonomii osób niepełnosprawnych*, red. E. Dykciak, Poznań, Eruditus, 1996, s. 87–95

²³ J. Kossewska, *Spółczeństwo wobec osób niepełnosprawnych – postawy i ich determinanty*, „Annales Academiae Pedagogicae Cracoviensis Studia” 2003, Nr 14, s. 40–57

²⁴ A. E. Sękowski, *Tendencje integracyjne a postawy wobec osób niepełnosprawnych*, [w:] *Pedagogika specjalna w reformowanym ustroju edukacyjnym*, red. Z. Polak, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2001, s. 135–147

Czy występują i jakie są różnice między postawami młodzieży wobec osób z niepełnosprawnością ze względu na zmienną – rodzaj szkoły oraz zmienną – płeć?

Materiał i metody badawcze

Badanie zostało przeprowadzone wśród 200 osób w wieku 14 i 15 lat. Była to młodzież uczęszczająca do trzech wybranych szkół podstawowych: szkoły ogólnodostępnej wiejskiej (K=40, M=40), szkoły ogólnodostępnej miejskiej (K=30, M=30), szkoły miejskiej integracyjnej (K=30, M=30). Badanie zostało przeprowadzone w 2019 r. wśród uczniów szkół w Koźminku (ogólnodostępna szkoła wiejska) i Krotoszynie (ogólnodostępna szkoła miejska, ogólnodostępna szkoła miejska z oddziałami integracyjnymi). Koźminek położony jest w województwie wielkopolskim, w powiecie kaliskim. Liczba mieszkańców Koźminka wynosi 1800, a gminy Koźminek 7600. W Koźminku jest jedna szkoła podstawowa, do której uczęszcza około 360 uczniów²⁵. Krotoszyn jest miastem w województwie wielkopolskim, siedzibą powiatu krotoszyńskiego i gminy Krotoszyn. Według danych z 31 grudnia 2019 r. miasto liczyło 28 804 mieszkańców²⁶. Badanie przeprowadzono w trakcie zajęć edukacyjnych (lekcja wychowania fizycznego) w obecności wychowawcy i nauczyciela wychowania fizycznego za zgodą dyrekcji szkoły. Respondenci zostali zapoznani z celem badania i otrzymali instrukcje, jak należy wypełnić ankietę oraz zapewnienie, że gwarantuje ona pełną anonimowość.

Zastosowaną metodą badawczą był sondaż diagnostyczny, techniką ankietą, a narzędzie badawcze stanowiła Skala Postaw Wobec Osób z Niepełnosprawnością (PWON) Sękowskiego. Cechuje ją wysoka rzetelność α Cronbacha=0,82. Badana młodzież ustosunkowała się do zawartych w niej twierdzeń przy pomocy 6-stopniowej skali Likerta. Narzędzie to skonstruowane jest na założeniu, że im więcej podobieństw w zachowaniu osób z niepełnosprawnością i pełnosprawnych może dostrzec badany, tym jego postawa jest bardziej pozytywna, również im wyniki są wyższe w przedziale od 0 do 180, tym postawa charakteryzuje się większą przychylnością w stosunku do osób z niepełnosprawnością. Autor, konstruując własną skalę, oparł ją na założeniu, że pozytywne postawy wobec osób z niepełnosprawnością charakteryzują się dostrzeganiem podobieństw w zachowaniach, możliwościach, preferencjach i innych formach życia, a także aktywności osób niepełnosprawnych i bez niepełnosprawności, napięcia wynikające z rozbieżności między strukturami poznawczymi ukształtowanymi przez obraz osoby zdrowej a obrazem rzeczywistym uwzględniającym odmienne cechy osób niepełnosprawnych. Im więcej podobieństw dostrzega się w zachowaniu osób niepełnosprawnych i sprawnych, tym mniejszy

²⁵ *Polska w liczbach [Poland in numbers]*, <https://www.polskawliczbach.pl/Kozminek>, [dostęp: 07.04.2021]

²⁶ *Polska w liczbach [Poland in numbers]*, <https://www.polskawliczbach.pl/Krotoszyn>, [dostęp: 07.04.2021]

dysonans poznawczy i bardziej pozytywne nastawienie. Zastosowana skala PWON składała się z 30 pytań. Uczestnik odpowiada na każde stwierdzenie w zależności od swoich przekonań i ma do wyboru jedną z sześciu następujących opcji dla każdego stwierdzenia: zdecydowanie się zgadzam, zgadzam się, w większości się zgadzam, w większości się nie zgadzam, nie zgadzam się, zdecydowanie się nie zgadzam²⁷.

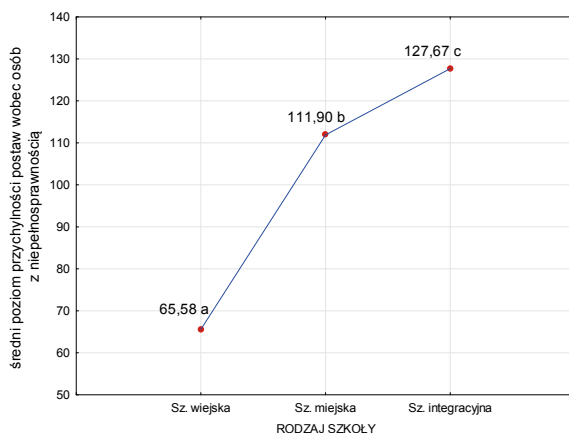
Uzyskane dane poddano dwuczynnikowej analizie wariancji w schemacie: 2 (płeć: kobiety vs. mężczyźni) x 3 (rodzaj szkoły: ogólnodostępna wiejska vs. ogólnodostępna miejska vs. integracyjna miejska) x postawy wobec osób z niepełnosprawnością. W wyniku statystycznie istotnego efektu głównego uzyskanego za pomocą ANOVA przeprowadzono analizę *post-hoc* testem Bonferroniego. Obliczenia wykonano przy użyciu systemu analizy danych Statistica. Uzyskane wyniki dla danej zmiennej zależnej wskazują, że im wyższa średnia, tym większa przychylność wobec osób z niepełnosprawnością.

Wyniki

Dzięki skali PWON udało się określić postawy młodzieży wobec osób niepełnosprawnych w zależności od środowiska szkolnego.

W wyniku analizy ANOVA otrzymano istotny statystycznie efekt: $F(2,198) = 148,28$; $p = 0,00$; $\eta^2 = 0,59$, który wskazuje, że średni poziom przychylności wobec osób z niepełnosprawnością różnicuje badaną młodzież w zależności od rodzaju szkoły, do której ona uczęszcza. Warunek jednorodności wariancji został spełniony (test Levene'a, $p > 0,05$). W celu weryfikacji uzyskanego istotnego statystycznie efektu wykonano analizę *post-hoc* testem Bonferroniego, która również wykazała istotne statystycznie różnice w porównywanych grupach młodzieży. Między wszystkimi porównywanymi grupami młodzieży wystąpiły istotne różnice statystyczne, z czego najwyższą przychylnością wobec osób z niepełnosprawnością charakteryzuje się młodzież uczęszczająca do szkoły integracyjnej miejskiej ($M = 127,67$; $SD = 20,06$). Grupą młodzieży o najmniej pozytywnej postawie wobec osób z niepełnosprawnością jest ta uczęszczająca do szkoły ogólnodostępnej wiejskiej ($M = 65,58$; $SD = 24,53$), natomiast pośrednią postawą między wymienionymi grupami charakteryzuje się młodzież ze szkoły ogólnodostępnej miejskiej ($M = 11,0$; $SD = 23,14$). Uzyskana wartość siły efektu ($\eta^2 = 0,59$) wskazuje, że prawie 60% zmiennych postaw osób z niepełnosprawnościami tłumaczy się zmiennym typem szkoły, do której uczęszczają respondenci. Ten wynik jest uważany za średni (Rysunek 1).

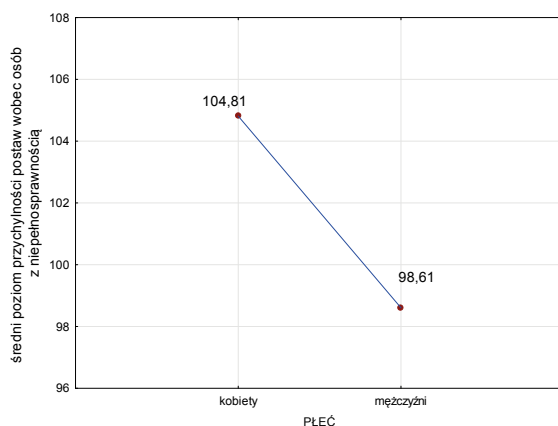
²⁷ A. E. Sękowski, *Psychospołeczne determinanty postaw wobec inwalidów*, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 1994

Rysunek 1. Średni poziom przychylności postaw wobec osób z niepełnosprawnością badanej grupy młodzieży w zależności od zmiennej – rodzaj szkoły, do której badany uczęszcza

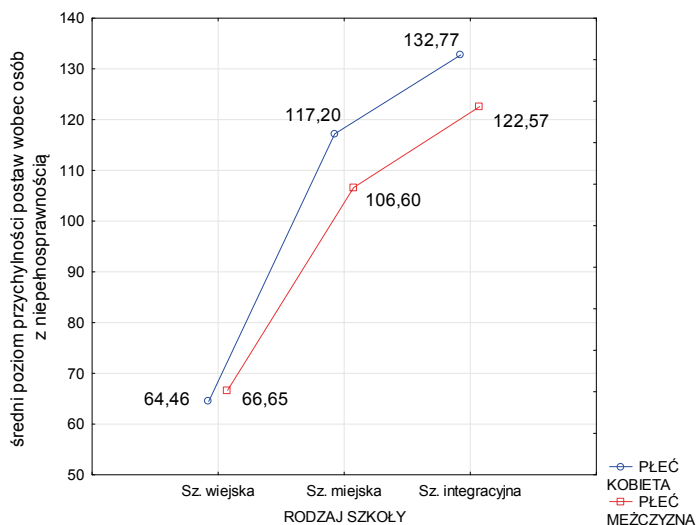
*Średnie nieposiadające wspólnego oznaczenia literowego są istotnie różne statycznie (analiza *post-hoc* testem Bonferroniego)

Analiza danych wykazała, że bardziej przychylna postawa wobec osób z niepełnosprawnością charakteryzuje badane dziewczęta ($M = 100,42$; $SD = 38,56$) w porównaniu do badanych chłopców ($M = 94,57$; $SD = 32,47$). Analiza ANOVA wykazała natomiast nieistotny statystycznie efekt $F(1,198) = 3,7174$, $p = 0,06$; $\eta^2 = 0,02$, co świadczy o tym, że płeć nie jest czynnikiem istotnie różnicującym postawę badanej młodzieży wobec osób z niepełnosprawnością. Ten wynik jest opisany jako poniżej średniej (Rysunek 2).

Rysunek 2. Średni poziom przychylności postaw wobec osób z niepełnosprawnością badanej grupy młodzieży w zależności od zmiennej – płeć

Nie wykazano interakcji pomiędzy zmiennymi płeć i rodzaj szkoły na poziom średniej postawy wobec osób z niepełnosprawnością, co stwierdzono na podstawie dwuczynnikowej analizy wyników ANOVA, która wykazała nieistotny statystycznie efekt główny: $F(2,198) = 1,9012$; $p = 0,15$; $\eta^2 = 0,02$ dla postawy wobec osób z niepełnosprawnością. Uzyskana wartość siły efektu ($\eta^2 = 0,02$) wskazuje, że 20% zmiennych postaw osób z niepełnosprawnościami tłumaczy się interakcją zmiennych typu szkoły i płci. Ten wynik jest interpretowany jako poniżej średniej (Rysunek 3).

Rysunek 3. Średni poziom przychylności postaw wobec osób z niepełnosprawnością badanej grupy młodzieży w zależności od zmiennej – rodzaj szkoły, do której badany uczęszcza oraz zmiennej – płeć z uwzględnieniem interakcji rodzaj szkoły*płeć

Dyskusja

Postawy wobec osób z niepełnosprawnością są w dużym stopniu wynikiem oddziaływania środowiska społecznego na człowieka oraz jego specyficzną cechą, związaną ze sferą odczuć, potrzeb oraz możliwościami²⁸. W literaturze powszechny jest również pogląd, że to określona hierarchiczna struktura, której elementy są ze sobą w ścisłej zależności na trzech poziomach, takich jak: makrosystem, mezosystem i mikrosystem – najpełniej oddaje uwarunkowania procesu kształtowania się postaw wobec osób z niepełnosprawnością²⁹. System wartości, wyznawany w danym spo-

²⁸ M. Jankowska, *Osobowościowe i społeczno-kulturowe uwarunkowania postaw wobec osób niepełnosprawnych. Badania młodzieży trzech klas gimnazjalnych*, „Kwartalnik Naukowy” 2015, Nr 4(24), s. 201–227

²⁹ J. Kossewska, *Uwarunkowania postaw wobec inwalidów*, „Przegląd Psychologiczny” 2000, Nr 19(1), s. 71–84

łeczeństwie, to makrosystem i składa się na niego m.in. język, religia, tradycja historyczna, obyczaje, system wartości, wynikający z międzypokoleniowej transmisji kultury (stereotypu, uprzedzenia, postaw społecznych). Kolejny w hierarchii jest mezosystem, na który składają się czynniki związane z osobowością i funkcjonowaniem osób zdrowych: wiek, płeć, wykształcenie, poziom inteligencji, autorytaryzm, cechy osobowości, lęk, empatia, zawód, zakres kontaktów z osobami z niepełnosprawnością i inne. Ostatni jest mikrosystem, w obszarze którego wymieniane są czynniki związane z funkcjonowaniem osoby z niepełnosprawnością, w tym m.in. stopień i rodzaj niepełnosprawności, typ przejawianych zaburzeń, samodzielność i niezależność oraz poziom komunikacji. Autorzy niniejszej pracy swoją uwagę poświęcili głównie najwyższym wymienionym poziomom: makrosystemowi oraz mezosystemowi, ze szczególnym uwzględnieniem i analizą miejsca zamieszkania (wieś, miasto) oraz możliwością edukacji w szkole ogólnodostępnej i integracyjnej. Wykazali oni znaczące różnice w poziomie przychylności wobec osób z niepełnosprawnością w zależności od wymienionych czynników, co również odzwierciedla aktualny stan literatury przedmiotu.

Sękowski i Krempa³⁰ wykazali w swoich badaniach, że w zakresie prezentowania określonych postaw wobec osób z niepełnosprawnością znaczące są występujące różnice międzykulturowe, które wiążą się z miejscem zamieszkania i społecznością otaczającą jednostkę. Autorzy zauważyli m.in., że osoby mieszkające w Belgii postrzegają osoby z niepełnosprawnością bardziej negatywnie niż mieszkańcy Anglii, Danii czy Portugalii. Generalnie jednak to osoby pochodzące z Europy Zachodniej charakteryzują się większą przychylnością wobec niepełnosprawności i posiadają także większą świadomość i zdolność akceptacji integracji społecznej niż mieszkańcy Azji i Afryki. Zjawisko to tłumaczone jest częstszym kontaktem z osobami z niepełnosprawnością w szkołach, doświadczeniami wynikającymi z integracji oraz większą wiedzą, która nie jest nacechowana stereotypowymi ani negatywnymi przekonaniami u osób zamieszkujących Europę Zachodnią. Poddając jednak analizie środowisko lokalne, uwzględniające podział na obszar wiejski i miejski, czego dokonali autorzy niniejszej pracy, okazuje się, że problem ten poruszany był już przez innych badaczy w latach 80. Już wtedy wykazano znaczne różnice w postawach wobec osób z niepełnosprawnością między mieszkańcami wsi i miasta. W środowisku wiejskim osoby z niepełnosprawnością postrzegane były jako te, które mogą zagrażać społeczeństwu i są nieprzewidywalne w swoim zachowaniu³¹. Natomiast współczesne badania donoszą o bardziej pozytywnych postawach wobec osób z niepełnosprawnością, które charakteryzują osoby mieszkające w mieście, w porównaniu do tych

³⁰ A. E. Sękowski, M. Krempa, *Osobowe i środowiskowe uwarunkowania postaw wobec osób niepełnosprawnych*, [w:] *Oblicza psychologii klinicznej*, red. E. Zasepa, T. Gałkowski, Sopot, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2014, s. 191–204

³¹ M. Jankowska, *Osobowościowe i społeczno-kulturowe uwarunkowania postaw wobec osób niepełnosprawnych. Badania młodzieży trzecich klas gimnazjalnych*, „Kwartalnik Naukowy” 2015, Nr 4(24), s. 201–227

zamieszkujących wsie, chociaż Sękowski i Krempa³² zauważają, że różnice te stopniowo się zmniejszają w wyniku przemian społeczno-kulturowych. Również zamieszkiwanie obszaru wiejskiego, jako czynnika oddziałującego na bardziej negatywne postawy wobec osób z niepełnosprawnością, uznały w swoich badaniach Ostrowska i Sikorska³³, które ponadto wymieniają konsekwencje takiego stanu dla samych osób z niepełnosprawnością. Autorki stwierdzają, że wymienione postawy prowadzą do marginalizacji osób z niepełnosprawnością, które w rezultacie nie są aktywne społecznie, odznaczają się coraz większą pasywnością, wyizolowaniem oraz upośledzeniem statusowym. Okazuje się, że wśród barier utrudniających osobie z niepełnosprawnością partycypację społeczną jest posiadanie statusu mieszkańca obszaru wiejskiego. Marciniak-Madejska³⁴ zaobserwowała, podobnie do wcześniej wymienianych badaczy, kumulację zjawisk oddziałujących na marginalizację społeczną omawianej grupy. Wyróżnia także rodzaje barier, które mają bezpośredni wpływ na ograniczenie procesu integracji osób z niepełnosprawnością z pozostałymi mieszkańcami wsi. Wśród nich są bariery socjoekonomiczne (struktura demograficzna, status zawodowy, wykształcenie, sytuacja materialna), komunikacyjne (ograniczające funkcjonowanie w przestrzeni publicznej oraz korzystanie z dostępnych dóbr i usług), instytucjonalne (sieć instytucji państwowych i pozarządowych realizujących zadania z zakresu edukacji oraz rehabilitacji) oraz środowiskowe i społeczne (otoczenie rodzinne i społeczność lokalna). Są to cztery kluczowe ograniczenia w organizacji funkcjonowania codziennego osób z niepełnosprawnością na wsiach. Wymieniona na przykład sprawna komunikacja między obszarami wiejskimi a terenami zurbanizowanymi jest istotna przede wszystkim z tego względu, że w miastach realizowana jest znaczna część instytucjonalnego wsparcia osób z niepełnosprawnością. Pomoc kierowana do dzieci z niepełnosprawnością oraz ich rodzin, udzielana jest niemal wyłącznie w miastach powiatowych³⁵. Istotną rolę w integracji społecznej osób z niepełnosprawnością stanowią organizacje pozarządowe. Jednak stale niewielu mieszkańców wsi podejmuje się założenia takiej organizacji, która wypełniłaby istniejącą lukę w systemie oświaty i pomocy społecznej³⁶. Brak podobnych impulsów do tworzenia stowarzyszeniowych form działania czy też stymulacji rozwoju w zakresie przewyższania trudnych sytuacji, które obciążają całą lokalną społeczność,

³² A. E. Sękowski, M. Krempa, *Osobowe i środowiskowe uwarunkowania postaw wobec osób niepełnosprawnych*, [w:] *Oblicza psychologii klinicznej*, red. E. Zasepa, T. Gałkowski, Sopot, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2014, s. 191–204

³³ A. Ostrowska, J. Sikorska, *Syndrom niepełnosprawności w Polsce. Bariery integracji*, Warszawa, IFiS PAN, 1996

³⁴ N. Marciniak-Madejska, *Osoby z niepełnosprawnością na wsi – bariery integracji społecznej*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2014, doi: 10.14746/ikps.2014.5.04

³⁵ I. Niemiec, *Wzajemna percepcja roli i sposobu jej pełnienia a poczucie szczęścia i zadowolenia z małżeństwa rodziców dziecka niepełnosprawnego*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006

³⁶ R. Trzapałko, K. Malecka, *Bariery w zakładaniu organizacji pozarządowych na wsi i małych miastach*, Warszawa, Fundacja Wspomagania Wsi, 2011

znacznie obniża potencjał integracyjny środowiska wiejskiego³⁷. Zauważalne są duże dysproporcje pomiędzy miastem a wsią, co decyduje o mniejszych szansach rozwoju i integracji społecznej mieszkańców wsi³⁸, co jest z kolei wynikiem uwarunkowań wynikających z niskiego poziomu gospodarczego, dużych odległości oraz znacznych trudności w dostępie do infrastruktury edukacyjnej, społecznej czy też kulturalnej³⁹. Gąciarz i in.⁴⁰ wykazali w swoich badaniach, że dla negatywnych postaw wobec osób z niepełnosprawnością na obszarze wiejskim, znaczenie ma specyficzna warstwa psychologiczna mieszkańców wsi. Nazwali ją syndromem, który przejawia się poczuciem bezradności i społeczną apatią, występującym często w kontaktach z osobami z niepełnosprawnością wśród mieszkańców wsi. W związku z takim nastawieniem społeczności lokalnej, osoby z niepełnosprawnością wycofują się z życia i zamykają w wąskim świecie życia domowego. Rezultatem jest nieobecność ich w życiu społeczności, w której mieszkają. Taka sytuacja jest czynnikiem, który wywołuje kolejne konsekwencje, kiedy to osoby te pojawiają się w sytuacjach i miejscach publicznych i jest to odbierane jako zjawisko niezwykle i powodujące niejednokrotnie niechętnie reakcje otoczenia społecznego. Skrajnym, a jednak stale powszechnym według Gąciarz i in.⁴¹ problemem społecznym, jest fakt, że w samoświadomości wielu osób dziecko czy nawet dorosły z niepełnosprawnością jest powodem do wstydu dla jego rodziny i powinien być faktem ukrywanym, o którym się ani nie rozmawia, ani nie dzieli z otoczeniem społecznym.

Obraz postaw negatywnych wobec osób z niepełnosprawnością potwierdzony został również w badaniach autorów niniejszej pracy, dla młodzieży mieszkającej i uczącej się na obszarach wiejskich. Badacze postawę tę porównali między innymi do młodzieży mieszkającej i uczącej się w obszarze miejskim. Wykazali, że grupa ta charakteryzuje się większą przychylnością wobec osób z niepełnosprawnościami. Wyniki te są zbieżne również z literaturą przedmiotu. Okazuje się, że już samo oddziaływanie sąsiedztwa większego ośrodka miejskiego zmienia świadomość mieszkańców wsi w obrębie postaw wobec osób z niepełnosprawnością. Zmieniają one kierunek na bardziej pozytywny, a obecność osób z niepełnosprawnością w sferze publicznej (w sklepach, szkole, urzędach, boisku itp.) przestaje dziwić i przeszkadzać. Dzięki temu powstaje podstawa do trwałego ukształtowania się postawy, która cha-

³⁷ K. Gorlach, *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2004

³⁸ N. Marciniak-Madejska, *Osoby z niepełnosprawnością na wsi – bariery integracji społecznej*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2014, doi: 10.14746/ikps.2014.5.04

³⁹ A. Krause, *Normalizacja życia osób niepełnosprawnych jako podłoże relacji i doświadczeń społecznych osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Toruń, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, 2010

⁴⁰ B. Gąciarz, A. Ostrowska, W. Pańków, *Integracja społeczna i aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych zamieszkałych w miastach i na terenach wiejskich, uwarunkowania sukcesów i niepowodzeń. Raport z badań*, Warszawa, IFiS PAN, 2008

⁴¹ B. Gąciarz, A. Ostrowska, W. Pańków, *Integracja społeczna i aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych zamieszkałych w miastach i na terenach wiejskich, uwarunkowania sukcesów i niepowodzeń. Raport z badań*, Warszawa, IFiS PAN, 2008

rakteryzuje się otwartością wobec osób z niepełnosprawnością i wyrozumiałością dla potrzeb wynikających z zaburzeń towarzyszących grupie osób z niepełnosprawnością. Jest to jednak kontrast dla klasycznych gmin wiejskich, usytuowanych z dala od większych miast⁴². Wyjaśnieniem dla bardziej pozytywnych postaw wobec osób z niepełnosprawnością wśród osób zamieszkujących obszar miejski może być także posiadanie przez tę grupę tak zwanej osobowości nowoczesnej. Socjologowie pod wymienionym pojęciem określają typ osobowości, który ukształtował się pod wpływem procesów charakterystycznych dla społeczeństwa przemysłowego (industrializacja, urbanizacja, mobilność społeczna, komunikacja masowa), dla którego miejscem przemian jest miasto⁴³. Wśród cech osobowości nowoczesnej wymienić można między innymi: otwartość na nowe doświadczenia, gotowość do akceptowania różnorodności, słabnięcie strachu przed innością, nastawienie na przyszłość, wzrost rangi kształcenia czy szacunek dla godności drugiej osoby. Struktury społeczeństwa nowoczesnego, które w większym stopniu obejmuje mieszkańców miast, wygenerowały zatem osobowość, która poprzez ogólne postawy życiowe realizuje zmiany w stosunku do wielu kwestii, ale także i tych związanych ze zdrowiem, co przyczynia się do zmiany postawy wobec osób z niepełnosprawnością, a także do zmian postaw tych osób wobec własnych ograniczeń i ich konsekwencji. Wydaje się zatem, że coraz bardziej utrwalona postawa szacunku dla drugiego człowieka odznacza pozytywnie omawiane interakcje i staje się gwarancją dla ich względnej trwałości⁴⁴. Stępnia i Herdzina⁴⁵ w swoich badaniach ukazują jednak mniej pozytywny obraz społeczeństwa współczesnego. Według autorek, istotnym i również dotkliwym problemem są obecne bariery społeczne, które często wynikają właśnie z charakterystycznej dla współczesnych społeczeństw (obecnych szczególnie w dużych miastach) skłonności do wartościowania. Osoby z niepełnosprawnością w takim ujęciu traktowane są jako nieproduktywni ekonomicznie członkowie społeczeństwa, którzy dodatkowo stanowią obciążenie dla budżetu państwa. Podobnie badania Kazanowskiego⁴⁶ przeprowadzone wśród młodzieży licealnej wykazały, że to uczniowie dużych miast są mniej tolerancyjni i nie dostrzegają użyteczności zadaniowej rówieśnika z niepełnosprawnością. Wyniki te nie korespondują z wynikami uzyskanymi w niniejszych badaniach, natomiast Kazanowski⁴⁷ wykazał w analizie wyników, że to wśród kobiet obserwuje

⁴² B. Gąciarz, A. Ostrowska, W. Pańków, *Integracja społeczna i aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych zamieszkałych w miastach i na terenach wiejskich, uwarunkowania sukcesów i niepowodzeń. Raport z badań*, Warszawa, IFiS PAN, 2008

⁴³ M. Chodkowska, *Kobieta niepełnosprawna. Socjopedagogiczne problemy postaw*, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 1993

⁴⁴ P. Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2005

⁴⁵ I. Stępnia, M. Herdzina, *Wydatkowanie środków ZFRON na indywidualne programy rehabilitacji*, Przemysł, OBPON, 2008

⁴⁶ Z. Kazanowski, *Demograficzne uwarunkowania gotowości młodzieży do integracji szkolnej z rówieśnikami z niepełnosprawnością*, "Edukacja – Technika, Informatyka" 2018, doi: 10.15584/eti.2018.1.30

⁴⁷ Z. Kazanowski, *Demograficzne uwarunkowania gotowości młodzieży do integracji szkolnej z rówieśnikami z niepełnosprawnością*, "Edukacja – Technika, Informatyka" 2018, doi: 10.15584/eti.2018.1.30

się wyższą gotowość do konstruktywnego włączenia się w proces integracji z osobami z niepełnosprawnością. Również w przedstawionych wynikach tej pracy to dziewczęta charakteryzują się większą przychylnością wobec osób z niepełnosprawnością bez względu na rodzaj szkoły, do której uczęszczają, jednak autorzy nie wykazali istotnych różnic statystycznych ze względu na płeć badanych.

Ciekawym zagadnieniem jest możliwość zmiany postaw wobec osób z niepełnosprawnościami, czym zainteresowali się między innymi Wieczorek, Sadziak i Matczak⁴⁸ w swoich badaniach. Zespół badaczy wykazał, że możliwa jest zmiana postaw w grupie, która poddana została eksperymentowi pedagogicznemu w kierunku bardziej pozytywnym. Eksperyment został przeprowadzony za pomocą wdrożonego Programu Edukacyjnego „Dołącz do nas” Olimpiad Specjalnych. Badania przedstawiające podobne wyniki dobrze rokują przede wszystkim w perspektywie edukacji badanej młodzieży z obszaru wiejskiego. Podobne wyniki przedstawił w swoich badaniach Chmich⁴⁹, która zrealizowała je wśród dzieci uczęszczających do klas I–VI szkoły podstawowej. Wykazała, że odpowiednio zaplanowane i przeprowadzone oddziaływania edukacyjne, które mają na celu przybliżenie uczniom różnorodnych aspektów funkcjonowania osób z niepełnosprawnością przyczyniają się do zmiany ich postaw na bardziej pozytywne. Przyjmuje się, że na kształtowanie postaw do otoczenia społecznego szczególne znaczenie mają bezpośrednie doświadczenia. Oznacza to, że człowiek, przez kontakt z przedmiotem postawy, kształtuje w sobie o nim przekonanie, stosunek emocjonalny oraz dyspozycję do zachowania się wobec niego⁵⁰. Podobnie jest z postawami wobec osób z niepełnosprawnością. Wyniki badań Sękowskiego⁵¹ wskazują, że osoby mające częstszy kontakt z osobami z niepełnosprawnościami charakteryzują się przychylniejszymi postawami wobec tej grupy. Potwierdzają to również badania⁵², w których osoby studiujące medycynę lub pracujące z osobami niepełnosprawnymi mają bardziej pozytywny stosunek do osób z niepełnosprawnością.

Wydaje się, że jedną z najbardziej efektywnych form, dających stały kontakt z osobami z niepełnosprawnością, co przyczynić może się do zmiany nastawienia wobec osób z niepełnosprawnością, są szkoły integracyjne dla dzieci i młodzieży. Jest to również trzecie środowisko, które zostało poddane analizie w niniejszej pra-

⁴⁸ M. Wieczorek, A. Sadziak, D. Matczak, *Attitudes towards persons with intellectual disabilities in adolescents*, „Journal of Education, Health and Sport” 2019, doi: 10.5281/zenodo.2532864

⁴⁹ D. Chmich, *Postrzeganie osób z niepełnosprawnością przez uczniów szkoły podstawowej. Przemiany w rezultacie oddziaływań edukacyjnych*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, Nr 36(2), s. 149–169

⁵⁰ I. Wolska-Zogata, *Postawy wobec osób niepełnosprawnych – przegląd badań*, „Współczesne Pielęgniarstwo i Ochrona Zdrowia” 2012, Nr 1(4), s. 81–86

⁵¹ A. E. Sękowski, *Psychospołeczne determinanty postaw wobec inwalidów*, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 1994

⁵² G. Kritsotakis, P. Galanis, E. Papastefanakis et al., *Attitudes towards people with physical or intellectual disabilities among nursing, social work and medical students*, „J Clin Nurs” 2017, 26(23–24), 4951–4963; P. Klooster, J. W. Dannenberg, E. Taal, G. Burger, J. Rasker, *Attitudes towards people with physical or intellectual disabilities: nursing students and non-nursing peers*, „J Adv Nurs” 2009, 65(12), 2562–2573

cy. Również inni autorzy badań, w tym Sciora⁵³, zainteresowali się wymienionym miejscem szkolnictwa, podejrzewając, że sposób edukacji, a zwłaszcza kształcenie integracyjne jest czynnikiem kształtującym postawy wobec osób z niepełnosprawnością. Sciora wykazał, że młodzież mająca kontakt z osobami z niepełnosprawnością w czasie ich edukacji, a także osoby pracujące z omawianą grupą, mają pozytywne postawy wobec osób z niepełnosprawnością. Jest to zbieżne z wynikami uzyskanymi przez autorów niniejszych badań, którzy wykazali, że uczniowie szkół integracyjnych charakteryzują się istotnie wyższym poziomem postawy o charakterze pozytywnym wobec osób z niepełnosprawnością w porównaniu do uczniów szkół ogólnodostępnych. Wyróżnione kształcenie integracyjne, które obejmuje wspólne nauczanie i wychowanie dzieci pełnosprawnych i tych z niepełnosprawnością, ma na celu wspomaganie rozwoju obu grup wychowanków, a także budowanie między nimi pożądanych relacji opartych na wzajemnej akceptacji oraz gotowości do podjęcia współpracy. Wzajemne kontakty pozwalają na pozbycie się ewentualnych lęków przed dzieleniem przestrzeni z osobami z niepełnosprawnością. Także rodzice dzieci pełnosprawnych dostrzegają, że ich dzieci potrafią zachowywać się naturalnie w kontaktach z niepełnosprawnymi rówieśnikami zarówno w środowisku szkolnym, jak i w czasie przypadkowego spotkania z taką osobą⁵⁴. Dzięki kontaktowi z rówieśnikami z niepełnosprawnością dzieci zdrowe stają się bardziej życzliwe, empatyczne i odpowiedzialne. Łatwiej ustępuje u nich dziecięcy egocentryzm i częściej postrzegają daną sytuację z różnych perspektyw. Zostają one uwrażliwione na potrzeby innych, stąd też wzrost wyrozumiałości dla drugiego człowieka⁵⁵. Jak się okazuje, przebywanie z kolegami z niepełnosprawnością i współdziałanie z nimi uczy dzieci zdrowe tolerancji, cierpliwości i wyrozumiałości, a także daje szansę na ujawnienie się zachowań prospołecznych i okazywanie innym pomocy. Wspólna praca, zabawa i nauka jest dla dzieci uczących się w szkołach integracyjnych okazją do wzajemnego poznania się, a także dostrzeżenia, że każde z nich jest inne, ale również wyjątkowe⁵⁶. Przedstawiona charakterystyka szkoły integracyjnej uzasadnia w dużym stopniu uzyskany wynik przez badaczy, że uczniowie szkół integracyjnych odznaczają się wysoce pozytywną postawą wobec osób z niepełnosprawnością. Mimo badań ukazujących znaczącą wartość szkół integracyjnych w kształtowaniu pozytywnych relacji między osobami z niepełnosprawnością i ich pełnosprawnymi rówieśnikami, to jednak w literaturze przedmiotu występuje również opinia o braku gotowości szkół integracyjnych dla edukacji osób z niepełnosprawnościami, co wynika między innymi

⁵³ K. Scior, *Public awareness attitudes and beliefs regarding intellectual disability. A systematic review*, „Research of Developmental Disabilities” 2011, 32, 2164–2182

⁵⁴ A. Maciarz, *Z teorii i badań społecznej integracji dzieci niepełnosprawnych*, Kraków, Wydawnictwo IMPULS, 1999

⁵⁵ M. Chodkowska, *Razem damy sobie radę! W drodze do zintegrowanego społeczeństwa*, Warszawa, Wydawnictwo Szkole i Pedagogiczne, 2009

⁵⁶ A. Maciarz, *Z teorii i badań społecznej integracji dzieci niepełnosprawnych*, Kraków, Wydawnictwo IMPULS, 1999

z ich potrzeb i możliwości (np. poznawczych). Szkoły nie są w pełni przygotowane jako baza, zarówno architektoniczna, jak i pod względem odpowiednio przygotowanych merytorycznie specjalistów⁵⁷. Jak wynika z badań Sadowskiej i Janiszewskiej-Nieścioruk⁵⁸ uczniowie mimo podjętej próby edukacji w szkole integracyjnej, z czasem przenoszą się do szkół specjalnych, które, jak podają autorki, jest miejscem odbudowania poczucia kompetencji i dobrych relacji z innymi oraz pozytywnego obrazu samego siebie. Autorki badania podają, że współczesne oblicze realizacji idei integracji jest raczej pozorne i nie niesie ze sobą wyłącznie korzystnych przemian. Ogląd zestawienia różnorodnych badań zmusza zatem do głębszego zastanowienia się i nakreślenia wyzwań, które stoją przed osobami odpowiedzialnymi za proces organizacji kształcenia, w którym należy uważnie analizować zarówno korzyści, jak i potencjalne zagrożenia, gdyż uzasadnione jest twierdzenie, że nie dla wszystkich grup osób z niepełnosprawnością oferta form edukacji integracyjnej⁵⁹ jest odpowiednia. Gore⁶⁰ podkreśla w swoich badaniach, że uczniowie z niepełnosprawnością są nadal izolowani od ogólnej populacji szkolnej, mimo uczęszczania do szkół publicznych z klasami integracyjnymi.

Przedstawiając różne stanowiska względem szkolnictwa integracyjnego, należy jednak uznać, że w obszarze kształtowania postaw wobec osób z niepełnosprawnością może przyczynić się ona do pozytywnych zmian u dzieci i młodzieży, co wykazały badania przedstawione w niniejszej pracy. Wydaje się zatem, że dzięki właściwie przygotowanemu środowisku szkolnemu i zaangażowaniu rówieśników szansa na rzeczywistą i zaplanowaną integrację edukacyjną, a tym samym podniesienie jakości życia dzieci z niepełnosprawnością i ich rodzin może być bardziej realna⁶¹. Tak świadoma edukacja młodzieży przyczynić się może do pozbywania się często nieuzasadnionych lęków, obaw czy także uprzedzeń wobec grupy osób z niepełnosprawnościami i tym samym destabilizowanie najbardziej dotkliwych z punktu widzenia osób z niepełnosprawnością barier, które uniemożliwiają skuteczną integrację, a mianowicie – barier mentalnych⁶².

⁵⁷ S. A Sakowicz-Boboryko, *Edukacja integracyjna jako szansa dla wszystkich – założenia a rzeczywistość*, [w:] *Edukacja dziecka – mity i fakty*, red. E. Jaszczyszyn, J. Szada J, Białystok, Trans Human Wydawnictwo Uniwersyteckie, 2010, 585-593; M. Bełza, D. Prysak, *Upokorzona codzienność osób niepełnosprawnych. Studia i eseje*, 2014, doi: 10.15290/parezja.2014.02.03, cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11320_2824, [dostęp: 07.04.2021]

⁵⁸ S. Sadowska, Z. Janiszewska-Nieścioruk, *O dobrodziejstwie starej, dobrej szkoły specjalnej w perspektywie realizacji obowiązku szkolnego przez uczniów niepełnosprawnych – napięcia między ideą integracji a rzeczywistością*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2015, doi: 10.12775/pbe.2015.052

⁵⁹ S. Sadowska, Z. Janiszewska-Nieścioruk, *O dobrodziejstwie starej, dobrej szkoły specjalnej w perspektywie realizacji obowiązku szkolnego przez uczniów niepełnosprawnych – napięcia między ideą integracji a rzeczywistością*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2015, doi: 10.12775/pbe.2015.052

⁶⁰ K. Gore, *Attitudes between Students with Disabilities and Typically Developing Students. Theses, Dissertations and Capstones*, 2015, <https://mds.marshall.edu/cgi/viewcontent.cgi?>, [dostęp: 07.04.2021]

⁶¹ J. Głódowska, *W poszukiwaniu modelu edukacji włączającej*, „Meritum” 2009, Nr 2, s. 5–8

⁶² D. Chemicz, *Postrzeganie osób z niepełnosprawnością przez uczniów szkoły podstawowej. Przemiany w rezultacie oddziaływań edukacyjnych*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, Nr 36(2), s. 149–169

Wnioski

Ze względu na ograniczenia badania, takie jak mała liczebność próby i konieczność przeprowadzenia badania większej liczby szkół danego typu, uzyskanych wyników nie można uogólniać i odnosić do populacji. Dlatego w niniejszym badaniu wnioski odnoszą się tylko do grupy badanej i stanowią badanie pilotażowe.

Na podstawie uzyskanych wyników można sformułować następujące wnioski:

Rodzaj szkoły, do której uczęszcza badana młodzież jest zmienną, która istotnie różnicuje postawy wobec osób z niepełnosprawnością.

Młodzież uczęszczająca do szkoły integracyjnej miejskiej charakteryzuje się bardziej przychylną postawą wobec osób z niepełnosprawnością niż młodzież uczęszczająca do szkoły ogólnodostępnej miejskiej oraz wiejskiej, co prawdopodobnie może wiązać się z intensyfikacją kontaktów z osobami z niepełnosprawnością w warunkach szkolnych.

Badane dziewczęta charakteryzują się bardziej przychylną postawą wobec osób z niepełnosprawnością niż badani chłopcy, jednak płeć nie jest zmienną istotnie różnicującą postawy wobec osób z niepełnosprawnością.

Wydaje się, że proces edukacyjny, szczególnie w szkołach ogólnodostępnych wiejskich, powinien być uzupełniony lekcjami poświęconymi problemowi niepełnosprawności, co zwiększy świadomość młodzieży i może doprowadzić do integracji społeczności z osobami z niepełnosprawnością.

Badania nad postawami wobec osób z niepełnosprawnością wśród młodzieży powinny być kontynuowane, ponieważ ich wyniki umożliwiają kontrolowanie jednego z ważniejszych wskaźników świadczących o kondycji humanizmu wśród młodych ludzi i wskazanie środowisk szkolnych, które wymagają wdrożenia zmian edukacyjnych, mających na celu zmiany postrzegania osób z niepełnosprawnością.

Deklaracja

Autorzy oświadczają, że nie występuje konflikt interesów.

Pierwodruk w języku angielskim: Aleksandra Sadziak, Dawid Matczak, Marta Wieczorek, "Youth attitudes to persons with disabilities in relation to the type of their school environment – a pilot study" opublikowany w "Journal of Health Inequalities" w grudniu 2021 r., Tom 7, numer 2, strony 1-10, DOI: <https://doi.org/10.5114/jhi.2021.112687>.

Literatura

Bogucka J., *Warunki tworzenia grup integracyjnych*, [w:] *Wychowanie i nauczanie integracyjne*, red. Bogucka J., Kościelska M., Warszawa, Centrum Medyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, 1994

Bokszkański Z., Kojder A., *Encyklopedia socjologii*, t. III, Warszawa, Oficyna Naukowa, 1998

Chimicz D., *Postrzeganie osób z niepełnosprawnością przez uczniów szkoły podstawowej. Przemiany w rezultacie oddziaływań edukacyjnych*, "Lubelski Rocznik Pedagogiczny" 2017, Nr 36(2)

Chodkowska M., *Kobieta niepełnosprawna. Socjopedagogiczne problemy postaw*, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 1993

Chodkowska M., *Razem damy sobie radę! W drodze do zintegrowanego społeczeństwa*, Warszawa, Wydawnictwo Szkole i Pedagogiczne, 2009

Domagała-Zysk E., *Kształtowanie adekwatnych postaw wobec osób niepełnosprawnych*, [w:] *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. Rynio A., Lublin, Wydawnictwo KUL, 2007

Gajdzica Z., *Sytuacje trudne w opinii nauczycieli klas integracyjnych*, Kraków, Oficyna Wydawnicza Impuls, 2011

Gąciarz B., Ostrowska A., Pańków W., *Integracja społeczna i aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych zamieszkałych w miastach i na terenach wiejskich, uwarunkowania sukcesów i niepowodzeń*, Warszawa, Raport z badań IFiS PAN, 2008

Gerring R. J., Zimbardo P. G., *Socjologia i psychologia społeczna. Zarys wykładu*, Pułtusk, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor, 2003

Głodkowska J., *W poszukiwaniu modelu edukacji włączającej*, "Meritum" 2009, Nr 2

Gorlach K., *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2004

Jankowska M., *Osobowościowe i społeczno-kulturowe uwarunkowania postaw wobec osób niepełnosprawnych. Badania młodzieży trzecich klas gimnazjalnych*, "Kwartalnik Naukowy" 2015, Nr 4(24)

Kazanowski Z., *Demograficzne uwarunkowania gotowości młodzieży do integracji szkolnej z rówieśnikami z niepełnosprawnością*, "Edukacja – Technika, Informatyka" 2018, doi: 10.15584/eti.2018.1.30

Klooster P., Dannenberg J. W., Taal E., Burger G., Rasker J., *Attitudes towards people with physical or intellectual disabilities: nursing students and non-nursing peers*, „J Adv Nurs” 2009, Nr 65(12)

Kossewska J., *Spółeczeństwo wobec osób niepełnosprawnych – postawy i ich determinanty*, "Annales Academiae Pedagogicae Cracoviensis Studia" 2003, Nr 14

Kossewska J., *Uwarunkowania postaw wobec inwalidów*, "Przegląd Psychologiczny" 2000, Nr 19(1)

Krause A., *Normalizacja życia osób niepełnosprawnych jako podłoże relacji i doświadczeń społecznych osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Toruń, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, 2010

Kritsotakis G., Galanis P., Papastefanakis E. et al., *Attitudes towards people with physical or intellectual disabilities among nursing, social work and medical students*, „J Clin Nurs” 2017, 26(23–24)

Kulesza E. M., *Prospołeczne zachowania wobec rówieśników z niepełnosprawnością w rysunkach pełnosprawnych uczniów pierwszej klasy*, [w:] *Jest człowiek z niepełnosprawnością – pola refleksji*, red. Antoszevska A., Myśliwczyk I., Poznań, Silva Rerum, 2017

Maciarz A., *Z teorii i badań społecznej integracji dzieci niepełnosprawnych*, Kraków, Wydawnictwo IMPULS, 1999

Marciniak-Madejska N., *Osoby z niepełnosprawnością na wsi – bariery integracji społecznej*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2014, doi: 10.14746/ikps.2014.5.04

Myers D. G., *Psychologia społeczna*, Poznań, Wydawnictwo Zysk i Spółka, 2003

Niemiec I., *Wzajemna percepcja roli i sposobu jej pełnienia a poczucie szczęścia i zadowolenia z małżeństwa rodziców dziecka niepełnosprawnego*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006

Ostrowska A., Sikorska J., *Syndrom niepełnosprawności w Polsce. Bariery integracji*, Warszawa, IFiS PAN, 1996

Pauda-Dolińska B., *Postawy wobec osób z niepełnosprawnością: na podstawie opinii polskich i holenderskich studentów*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny, Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2012, Nr 4

Sadowska S., Janiszewsk-Nieścioruk Z., *O dobrodziejstwie starej, dobrej szkoły specjalnej w perspektywie realizacji obowiązku szkolnego przez uczniów niepełnosprawnych – napięcia między ideą integracji a rzeczywistością*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2015, doi: 10.12775/pbe.2015.052

Sakowicz-Boboryko A., *Edukacja integracyjna jako szansa dla wszystkich – założenia a rzeczywistość*, [w:] *Edukacja dziecka – mity i fakty*, red. Jaszczyszyn E., Szada J., Białystok, Trans Human Wydawnictwo Uniwersyteckie, 2010

Scior K., *Public awareness attitudes and beliefs regarding intellectual disability. A systematic review*, „Research of Developmental Disabilities” 2011, Nr 32

Sękowski A. E., Krempa M., *Osobowe i środowiskowe uwarunkowania postaw wobec osób niepełnosprawnych*, [w:] *Oblicza psychologii klinicznej*, red. Zasępa E., Gałkowski T., Sopot, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2014

Sękowski A. E., *Psychospołeczne determinanty postaw wobec inwalidów*, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 1994

Sękowski A. E., *Tendencje integracyjne a postawy wobec osób niepełnosprawnych*, [w:] *Pedagogika specjalna w reformowanym ustroju edukacyjnym*, red. Polak Z., Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2001

Sieradzki M., *Niepełnosprawni w społeczeństwie i kulturze. Wybrane zagadnienia z socjologii niepełnosprawności i rehabilitacji*, [w:] *Społeczeństwo wobec autonomii osób niepełnosprawnych*, red. Dykcik E., Poznań, Eruditus, 1996

Stępnia I., Herdzina M., *Wydatkowanie środków ZFRON na indywidualne programy rehabilitacji*, Przemysł, OBPON, 2008

Strelau J., *Psychologia: podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, Gdańsk, Wydawnictwo Psychologiczne, 2000

Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2005

Tervo R., Azuma S., Palmer G. et al., *Medical student's attitudes toward persons with disability: A comparative study*, "Archives of Physical Medicine and Rehabilitation" 2002, doi: 1053/apmr.2002.34620

Trzeptało R., Malecka K., *Bariery w zakładaniu organizacji pozarządowych na wsi i małych miastach*, Warszawa, Fundacja Wspomagania Wsi, 2011

Wieczorek M., Sadziak A., Matczak D., *Attitudes towards persons with intellectual disabilities in adolescents*, "Journal of Education, Health and Sport" 2019, doi: 10.5281/zenodo.2532864

Wolska-Zogata I., *Postawy wobec osób niepełnosprawnych – przegląd badań*, "Współczesne Pielęgniarstwo i Ochrona Zdrowia" 2012, Nr 1(4)

Zajdel K., *Postawy uczniów klas I-III wobec niepełnosprawności w klasach integracyjnych. Rozważania teoretyczne i praktyczne. Opieka i wychowanie – wybrane zagadnienia*, "Zeszyty Wydziału Humanistycznego KPSW" 2013, Nr 8

Strony internetowe

Bełza M., Prysak D., *Upokorzona codzienność osób niepełnosprawnych. Studia i eseje*, 2014, doi: 10.15290/parezja.2014.02.03.cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11320_2824

Gore K., *Attitudes between Students with Disabilities and Typically Developing Students*, „Theses, Dissertations and Capstones” 2015, <https://mds.marshall.edu/cgi/viewcontent.cgi?>

Polska w liczbach [Poland in numbers], <https://www.polskawliczbach.pl/Kozminnek>

Polska w liczbach [Poland in numbers], <https://www.polskawliczbach.pl/Krotoszyn>

Wójcik J., *Lekarz. Zawód czy powołanie? Postawy lekarzy wobec pracy zawodowej*, Katowice, Oficyna Wydawnicza, 2018, <https://www.researchgate.net/publication/324705855>